

Viktor Nižňanský

Vízia pre „vidiecke“ Slovensko

Čo by mali urobiť „demokrati“

Základ textu som vypracoval ako prílohu dokumentu pre predsedu vlády Ľudovíta Ódora: „Bližšie k občanom, ako pokračovať v decentralizácii?“

https://www.komunal.eu/images/2023/Pokra%C4%8Dovanie_decentraliz%C3%A1cie.pdf

V časti obyvateľstva a v časti politických strán, najmä tých, ktoré si hovoria „demokratické“, pretrváva frustrácia z volebných preferencií „vidieka“. Svojim postojom iba demonizujú ten segment populácie Slovenska, ktorý je mnohými politickými stranami a elitami roky zabúdaný, odmietaný. Ktorý sa ani po viac ako tridsiatich rokoch od nastolenia demokracie nestal predmetom ich systematickej práce, obnovy územia, na ktorom žijú. Dôsledkom je, okrem výsledkov volieb, aj emigrácia obyvateľov Slovenska z juhovýchodu Slovenska na severozápad, alebo do zahraničia.

Často sa správanie sa obyvateľov vidieka redukuje na ich „hnev“ voči tým, čo ich odsúvajú na vedľajšiu koľaj, neustále sľubujú ako zlepšia kvalitu ich života, pritom sa od roku 1989 nožnice medzi bohatšími a chudobnejšími regiónmi zásadne neznižujú, ba naopak. Problém vidieka však nemožno redukovať iba na „hnev“. Tak ako „mešťania“, aj vidiečania majú svoje predstavy, sny, túžby. Chcú byť uznaní, chcú, aby mali rešpekt. A vôbec, kto sú vidiečania a kto mešťania na Slovensku?

V ostatných rokoch sa tento pocit „odsúvania na vedľajšiu koľaj“ premenil na ich odpor voči odborníkom, elitám, intelektuálom. „Vidiečania“ to dali najavo svojim hlasovaním v ostatných parlamentných a prezidentských voľbách. Paradoxom je, že sa postavili proti tej časti spoločnosti, ktorej reprezentanti počas ich vládnutia pravdepodobne urobili pre vidiek podstatne viac, ako tí, ktorých volili v ostatných voľbách. Jedným z príkladov je projekt fiskálnej decentralizácie, ktorý ponechal v regiónoch a teda aj na vidieku trojnásobne viac zdrojov ako tomu bolo počas iných vlád a ktorý súčasná vláda, oháňajúca sa klamstvami o podpore vidieka, likviduje. Nehovoriac o tom, že chudobné vidiecke Slovensko platí menej na daniach a odvodoch ako bohatšia, urbanizovaná časť Slovenska, pričom zdroje sa prerozdeľujú a smerujú, často neúmerne, do vidieckych komunít práve na základe rozhodnutia „tých zlých vlád“.

Problémom je, že „demokrati“ dodnes nedokázali obyvateľom vidieka veci vysvetliť, vynechávajú ich z politickej diskusie, niektorí nimi pohŕdajú, znevažujú ich a tým dávajú priestor pre tých, ktorým zaostávanie vidieka z mocenských dôvodov vyhovuje. Pritom bez problémov klamú a označujú práve „demokratov“ za príčinu tohto zaostávania. Preto by malo byť prvým krokom zo strany „demokratov“ začať premýšľať a hovoriť o slovenskom vidieku, o možnostiach zvýšenia kvality života jeho obyvateľov.

Pri úvahách o jeho budúcnosti by mali mať na mysli, že ani vidiek nie je jednoliaty. Že potrebuje čo najviac flexibility, aby sa jeho premena mohla prispôbovať miestnym podmienkam. Geograficky sa nachádza sa nielen na rovinatom juhovýchodnom Slovensku, ale aj hornatom severovýchode. Úplne iné podmienky pre život majú „vidiečania“ na západe Slovenska, bývajúcí neďaleko miest a iné tí, čo na návštevu mesta potrebujú najmenej pol dňa. Na vidieku žijú nielen neinformovaní, ale aj vzdelaní a demokraticky orientovaní obyvatelia, ktorí sa často cítia ako vyhnanci vo svojom rodisku. Aj preto, že sa im nedostáva podpory od tých, ku

ktorých riešeniam inklinujú. Mali by pochopiť, že sa nikdy nepodarí naplniť „veľké diela“, reformy o ktorých hovoria, ak sa nepodarí presvedčiť o ich správnosti spoluobčanov a získať ich dôveru.

Vidiecke komunity trpia najmä zdravotnými problémami, pričom mnohé celoplošné, centralistické, opatrenia dostupnosť zdravotníctva ešte zhoršujú. Trpia obmedzenými pracovnými príležitosťami, nedostatkami v infraštruktúre, nedostatkom učiteľov, ale aj nedostatkom finančných prostriedkov. To čo mešťania často nechápu je, že vidiečania často uprednostňujú svoj spôsob života, pred okamžitými ekonomickými ziskami. Cítia, že mnohé centralistické rozhodnutia tento ich spôsob života ohrozujú až ničia. Ničia ich predstavu o slobode a preto „sa búria“.

Neverím, že sa ľudia dobrovoľne sťahujú za svojho rodiska, obce, regiónu. V každom človeku je zmysel pre miesto, komunitu, z ktorej pochádzajú. Ale je tiež pravda, že každý človek túži po „rešpekte“, po uznaní, hľadá zmysel svojho života, sebarealizáciu. Ak to nenájde v rodisku pokúša sa o to v inom prostredí. Predpokladom pre naplnenie vlastných predstáv, túžob, je sloboda rozhodovania a to platí aj pre obce. Ľudia v nich zdieľajú pocit spoločného osudu, usilujú sa o sebestačnosť, ktorá je ukotvená v „slobodnej“ miestnej komunite. Sú znepokojení, keď vidia ako ich spôsob života postupne mizne, je obmedzovaný.

Akákoľvek snaha o riešenie „ľudskej prirodzenosti“ cestou „izolácie“, cestou individuálnych riešení, spôsobuje rast bezmocnosti niečo ovplyvniť, obmedzenie možnosti získania rešpektu, ale aj strach, neistotu. Ľudia sa stávajú nástrojom v rukách silnej centrálnnej moci a ich život stráca vlastnú individualitu. Ak ľudia nemajú slobodnú vôľu, tak nemôžu realizovať svoju identitu, strácajú možnosť sebarealizácie, ktorá je najväčším zadostučinením indivídua. Niektorí sa nájdu v Bohovi, iní v silnom vládcovi. V oboch prípadoch však človek stráca slobodu rozhodovania. Preto by sa mali občania a volení predstavitelia obcí, v ktorých žijú, zasadzovať o zvyšovanie práva slobodne rozhodovať o svojom živote, o svojej budúcnosti. Je dôležité snažiť sa o to, aby sa naplnilo heslo prvej ponovembrovej vlády na Slovensku: „**slobodný občan v slobodnej obci**“. Silná komunita, silná obec nemôže existovať ak je závislá od „milodarov“ mocných. Tu je možné oprieť sa aj o názor Tomáša Baťu z čias, keď bol aj starostom:

„Obec má právo žiť zo svojich prostriedkov, hospodáriť bez dlhov, bez subvencií. A nie dať sa ošklbať na daniach, t. j. dať sa najprv obrať o to, čo vytvorila a potrebuje pre svoju existenciu, aby potom behala a prosíkala po úradoch peniaze na krytie obecných nákladov“. Slovensko dokonca ratifikovalo Európsku chartu miestnej samosprávy, bohužiaľ väčšina slovenských politikov ignoruje jej princípy.

Slovensko preto potrebuje novú víziu pre vidiek:

- **je nevyhnutné zmeniť rámcové podmienky.** To znamená decentralizovať právomoci, zodpovednosť, na miestnu úroveň, ponechať zdroje v území preto, aby sa obyvatelia vidieka mohli slobodnejšie rozhodovať o svojej budúcnosti o správe a rozvoji územia,
- **je potrebné, aby mali obyvatelia vidieka dostupnosť k službám.** A to nie je možné realizovať izolovane v každej zo súčasných obcí Slovenska. Ak chceme dosiahnuť priblíženie služieb, urobiť ich atraktívnymi na vidieku, je potrebné prispôsobiť správu súčasnej roztrieštenej štruktúry osídlenia novým výzvam, novým trendom, ale aj požiadavkám tých, ktorí chcú na vidieku ostať. To znamená spájanie sa obcí do väčších celkov rôznymi formami (spoluprácou, združovaním, zlučovaním), podľa miestnych podmienok a vôle obyvateľov.

Niet pochýb o budúcnosti vidieka

Slovensko, ako celok, je možné považovať, z hľadiska medzinárodných porovnaní, za vidiecku krajinu. Iba 35 miest má nad 20 000 obyvateľov žije v nich cca 2,0 miliónov obyvateľov, cca 37 % obyvateľov. Dokonca 46 % obyvateľov (cca 2,5 milióna) žije v obciach s menej ako 5 000 obyvateľmi. Na Slovensku je 409 obcí s menej ako 200 obyvateľmi, 1 119 obcí s menej ako 500 obyvateľmi a 1 861 obcí s menej ako 1000 obyvateľmi.

Slovenský vidiek teda ešte nie je vyludnený, ale trend urbanizácie, ponuka kvalitnejšieho života najmä pre mladšie generácie, sa nezastaví. **Väčšina centier bude rásť a aj na Slovensku** bude v nich, podľa demografických analýz, za 25 rokov žiť cca 70 % obyvateľov. Preto je potrebné hľadať riešenia ako urobiť vidiek atraktívnejším. Jedným z predpokladov je **obmedzenie extrémnej roztrieštenosti správy územia a poskytovania služieb** a to čo najefektívnejším spôsobom, čím sa vytvoria podmienky pre lepšiu dostupnosť a kvalitu.

Aj vďaka pokroku budú menšie komunity často **inovatívnejšie** a mnohé dediny sa stanú **miestom budúcnosti**. Aj vzhľadom na zmenu rámcových podmienok porastie počet obyvateľov túžiacich po živote na vidieku. Trend podporuje aj možnosť rastúcej práce na diaľku, technologický pokrok, ale aj rastúce ceny prenájmov, nehnuteľností v mestách.

Na Slovensku existuje medzi odborníkmi zhoda, že urbanizácia Slovenska by mala byť založená na **posilňovaní siete malých a stredných miest**, ktoré budú saturovať nielen služby pre vidiecky priestor, ale aj poskytovať pracovné príležitosti, v primeranej dostupnosti. Túto sieť dlhodobo tvoria jednak mestá (141), ale aj obce s väčším počtom obyvateľov, tvoriace prirodzené centrá vidieckeho osídlenia. Už pri tvorbe stratégie decentralizácie (pred viac ako 20 rokmi) sme definovali, na základe viacerých kritérií, cca 160 centier mikroregiónov, ktoré už vtedy poskytovali viaceré služby potrebné pre obyvateľov vidieka.

Nová éra poľnohospodárstva

Samotné poľnohospodárstvo sa postupne mení. Po dlhú dobu bola vidiecka krajina neoddeliteľne spojená s poľnohospodárstvom. Bolo to živobytie vidieckeho obyvateľstva a dodnes zásobuje mestá mnohými potrebami prežitia, zeleninou, obilninami, ovocím, mäsom, drevom. Výroba sa čoraz viac automatizuje, maximalizuje, ale aj predaj produktov sa internacionalizuje. Výsledkom sú dumpingové ceny potravín, strata pracovných miest na vidieku a pustá krajina. A v neposlednom rade ohrozuje základ života pre všetkých, pretože využívanie prírody ľuďmi prispieva nezanedbateľnou súčasťou klimatickej krízy.

Objavuje sa aj nový spôsob zaobchádzania s prírodou, v ktorom sa človek javí ako jej dizajnér. Ekologické poľnohospodárstvo, solidárne poľnohospodárstvo a permakultúra sú nositeľmi nádeje pre preťaženú pôdu, vyčerpaných poľnohospodárov a kritických spotrebiteľov.

Riešenie však nespočíva v "návrate k prírode", ale v syntéze tradičných metód a nových technológií. Moderné technológie sa stávajú základom ekologicky udržateľnej výroby. Výnosy plodín bude možné zabezpečiť v dlhodobom horizonte a dokonca ich vyrábať mimo vidieka, v centrách osídlenia. Týmto budú zároveň chránené biotopy a vzácne ekosystémy. Mnohé nástroje sú stále pre niektoré regióny cenovo dostupné, ale čím viac príležitostí bude na

vidieku, tým rýchlejšie sa poľnohospodárstvo transformuje, tým sa zvýši kvalita života nielen na vidieku, ale aj v mestách.

Inovatívna infraštruktúra

Nedostatočná expanzia optických vlákien, zlá dopravná infraštruktúra, nedostatočná lekárska starostlivosť, nedostatok pracovných miest a vzdelávacích príležitostí, to sú len niektoré z mnohých problémov, s ktorými musia vidiecke oblasti stále zápasiť. Ľudia na vidieku sú často závislí od auta. Dobré spojenie verejnou dopravou nájdete iba v jadrovom území väčších miest, ale nie na periférii. Pokiaľ ide o lekársku starostlivosť: vo vidieckych oblastiach môže cesta do najbližšej nemocnice trvať až 60 minút.

Doteraz bola infraštruktúra navrhovaná z mestského hľadiska. Ak je však infraštruktúra spojená len s vysokou hustotou, vidiecke oblasti sú zásadne znevýhodnené. Nové inovácie vyvinuté vo vidieckych oblastiach a pre vidiecke oblasti umožňujú inú perspektívu: infraštruktúru, ktorá nie je definovaná hustotou, ale je navrhnutá podľa potrieb jednotlivca. **Otvorené priestory krajiny ponúkajú priestor a zdroje na experimentovanie** – úplne inú slobodu ako úzka príslušnosť mesta. Tieto novovytvorené infraštruktúry sa už dnes objavujú v globálnych energetických modeloch, koncepciách intermodálnej mobility a progresívnej telemedicíne. Na vidieku sa objavujú riešenia z miest, ktoré pomáhajú meniť vidiecku krajinu. **Takmer všetky projekty vyrastajú z miestnych podmienok, zdrojov a aktérov.** Majú veľmi špecifickú vnútornú logiku a sú navrhnuté z hľadiska individuálnych potrieb obyvateľov vidieka. Dokonca sa stávajú sa tak aj vzorom pre riešenia v mestských oblastiach. Dá sa očakávať, že sa vidiek stane predmetom záujmu nových foriem predaja, napríklad aj maloobchodu. Predpokladom je odstránenie „bielych miest“ v infraštruktúre v niektorých regiónoch Slovenska. Veľké nákupné platformy vytvoria aj pre menších „hráčov“ a miestnym obchodom mnoho kontaktných miest. Aj preto **potrebuje aj vidiek „viac slobody“, ale musí aj viac spolupracovať a spájať sa.**

Vidiek ako miesto zážitkov

Krajina sa často spája s myšlienkou opustených dedín duchov, kde ostala iba staršia generácia, zatiaľ čo mladí sa presťahovali do miest. Tieto opustené krajiny skutočne existujú. Vo viacerých regiónoch však existuje aj úplne iný obraz. **V posledných rokoch mnohé vidiecke oblasti rozkvitli do rekreačných oblastí pre cestovateľov milujúcich prírodu a mestských utečencov.** Pomaly, ale predsa, zatiaľ najmä vďaka dobrovoľníkom, sa obnovujú prvky histórie územia, jednotlivé regióny sa prepájajú novými cyklotrasami. Regionálny cestovný ruch, víkendové pobyty, ale aj coworking na vidieku zažívajú rozmach. V dôsledku pandémie a súvisiacich cestovných obmedzení zažili vidiecke oblasti, ako dovolenková destinácia, rozmach. Mnoho ľudí sa naučilo milovať okolie ako cestovateľskú destináciu – prebudilo sa nové nadšenie pre miestne atraktivity nielen pre obyvateľov obcí, regiónu, ale aj pre návštevníkov.

Trend smerom k zážitkovému turizmu je viditeľný najmä vo vidieckych oblastiach. Existujú skutočné t. j. autentické kontakty a stretnutia s miestnymi obyvateľmi, krajinou a kultúrnymi osobitosťami. Obce so silnou identitou sú obzvlášť atraktívnymi dovolenkovými destináciami. **Regióny a dediny, ktoré chcú prilákať cestovateľov alebo rast, sa postupne snažia nájsť a kultivovať svoj vlastný USP (Unique selling proposition – jedinečná predajná ponuka) a vziať svoj osud do vlastných rúk.** Posilnením dedinských štruktúr, oživením centier

regiónov a ich otvorením vonkajšiemu svetu, sa vytvárajú nové možnosti pre obyvateľov, ale aj pre turistov a multilokalizátorov (striedajú bývanie v meste a na vidieku). Nové koncepcie využitia prázdnych budov, coworkingové priestory pre obyvateľov a návštevníkov, ako aj pracovné ponuky a návrat k miestnym špecialitám, zručnostiam a remeslám vdychujú vidieckym regiónom nový život. Najmä centrálné obce, ktoré nie sú úplne závislé od cestovného ruchu, zvyčajne vytvárajú zázemie pre turistov, ale tiež najvyššiu kvalitu života na samotných miestach. **Regionálne centrá sú preto nesmierne dôležité.** Môžu urobiť viac než len vytvárať pracovné miesta. Ako hnacie sily regiónu, ako súčasť vidieckej identity, ako lákadlo pre nových zamestnancov, môžu skutočne prispieť k tomu, aby boli vidiecke regióny obývateľnejšie – na oplátku sa môžu spoľahnúť na lojálnu pracovnú silu a často majú veľa priestoru na manévrovanie.

Vidiek má budúcnosť

Ako miesto rekreácie, ako sociálne, experimentálne, laboratórium, ako základ pre nové komunity. Komunity so štruktúrou dedín a mestskou otvorenosťou, ktoré podporujú sociálny rozvoj. Či už ide o nové kreatívne centrá, coworkingové priestory v blízkosti prírody, miesta rekreácie, druhé domovy obyvateľov blízkych miest, minicentrá inováčných technológií alebo inovatívne mikrokomunity, ktoré žijú sociálnou inováciou a udržateľnosťou. Na mnohých miestach vo vidieckych oblastiach sa budúcnosť žije už dnes.

Dôsledky pre regionálny rozvoj

Zážitkový cestovný ruch posilňuje regionálne identity a vytvára kvalitu života. Menšie komunity môžu byť prispôbivejšie ako mestá. Vďaka menej zložitým štruktúram a živým sieťam zvládajú prispôbenia sa zmenám oveľa rýchlejšie. Najmä v cestovnom ruchu je vidiek priekopníkom, zážitkový cestovný ruch nielen zvyšuje kvalitu života hostí, ale aj obyvateľov.

Obec môže byť „novým mestom“. Vidiecke regióny sa môžu stať miestami sociálnej inovácie. Môžu ti vzniknúť siete vizionárov a kreatívcov, ktorí využívajú vidiecke priestory ako laboratória pre nové sociálne trendy. **Tu sa môže vytvárať priestor pre spolužitie a spolupráca budúcnosti medzi verejným a súkromným sektorom.** Predpokladom pre zvýšenie kvality spravovania vidieckeho priestoru je odstraňovanie bariér spájania sa do efektívnejších celkov a ich následnej spolupráce. Bez udržania a získania si šikovných ľudí, bez obnovenia sociálneho kapitálu na vidieku sa táto vízia nenaplní.

Čo s tým?

Predpokladom slobodných občanov, slobodných obcí, je možnosť konať nezávisle. V prípade Slovenska to znamená pokračovanie v realizácii stratégie decentralizácie, všetkými jej formami (presun právomocí na územnú samosprávu, dekoncentrácia, presun úloh na agentúry, privatizácia), skrátka vrátenie právomocí a zodpovednosti za svoj život občanom a ich obciam.

Úspech tejto stratégie je podmienený schopnosťou zabezpečovať úlohy, ktoré umožnia „slobodu“. To neznamená mať „predpísaný“ počet obyvateľov obcí, ale schopnosť postarať sa sám o seba, schopnosť obcí zabezpečiť služby svojim obyvateľom a nežiadať o riešenia štát, alebo región. To znamená aj nastavenie takých pravidiel, aby nemohla centrálna

vláda ľubovoľne a hocikedy zasahovať do personálnej, majetkovej, mzdovej, organizačnej, ale najmä finančnej slobody obcí a ukotviť princípy v Ústave.

Reformou spravovania štátu, v rézii centrálnej vlády, ktorá by mala:

- úpravou územnosprávneho usporiadania (zlučovanie, združovanie obcí)
 - o zlepšiť predpoklady pre zabezpečovanie čo najväčšieho počtu kompetencií miestnou samosprávou a tým posilniť postavenie miest a obcí pri spravovaní štátu,
 - o zvýšiť finančnú silu miest a obcí,
 - o odstrániť bariéry spolupráce a zmiernenie napätia mestským a vidieckym priestorom,
 - o zvýšiť kvalitu verejnej správy,
 - o zvýšiť efektívnosť správy štátu,
 - decentralizáciou právomocí
 - o využiť potenciál miest a obcí,
 - o zvýšiť dostupnosť služieb v regiónoch,
 - o zapojiť občanov do budovania a spravovania štátu ,
 - o vytvoriť podmienky pre obnovenie miestnych komunít a tým zvýšiť dôvery medzi občanmi a dôvery v inštitúcie,
 - o vytvoriť podmienky pre občanov realizovať predstavy o svojom živote,
- a v konečnom efekte obmedziť zneužívania moci, nedostatku informácií zo strany straníckych populistov a tým zachovanie demokracie.

Zároveň je nevyhnutné, aby na miestnej úrovni **predstavitelia miestnej samosprávy, podnikateľského, ale aj mimovládneho sektora, iniciatívne vytvorili miestne skupiny** a pripravovali svoje lokálne stratégie a verejné politiky, založené na využití miestneho ľudského a prírodného potenciálu a pritom sa využil potenciál existujúcich miestnych akčných skupín.